

Antònia Vicens, '39° a l'ombra' i els primers relats literaris del turisme a Mallorca

Amb '39° a l'ombra', la seua primera obra, Antònia Vicens no només va guanyar el Premi Sant Jordi del 1967, sinó que també es va convertir en la pionera d'una sèrie de novel·les que narraven, pràcticament en directe, el creixement del turisme de masses a Mallorca i el seu impacte social i cultural. La seguirien 'Els carnisseres' de Guillem Frontera (Premi de Novel·la Ciutat de Palma 1969); 'Corbs afamegats' de Gabriel Tomàs Alemany (Premi Ciutat de Palma 1970), i 'Cròniques d'un mig estiu', de la recentment desapareguda Maria Antònia Oliver (Premi d'Honor 2016).

Per Àlex Milian / @alexmilianbeser

“**E**ra un estranger que havia arribat pelat a la Cala, havia començat amb una trista pensió, i en guany explotava l'hotel més ufanós d'aquella zona. Perquè El Galió tenia tres pisos i

es dreçava arrogant, encara que donés la sensació que tremolava”. És un fragment de *39° a l'ombra*, escrita per Antònia Vicens quan tenia 25 anys i les construccions més arrogants de Cala d'Or, prop del seu Santanyí natal, només aixe-

caven tres pisos. Llegit amb ulls actuals, aquell turisme incipient pot semblar d'una candidesa adorable, però la novel·la és el retrat d'una amenaça que naixia amb una sèrie d'injustícies a petita escala que el futur convertiria en mastodòntiques.

A *39º a l'ombra* ja apareixen les misèries de l'explotació laboral —dins dels hotels i en la construcció—, les edificacions amb materials defectuosos, l'ús indiscriminat dels tòpics espanyols i d'altres fenòmens que el turisme feia evidents: l'onada immigratòria del sud d'Espanya, les conseqüències de la Segona Guerra Mundial (visibles en tants turistes alemanys) i l'angoixant opressió del nacionalcatolicisme, que destacava molt en contrast amb la desinhibició dels turistes i les turistes estrangeres.

De fet, el turisme és només el rerefons, l'escenari, de la història de la jove protagonista de *39º a l'ombra*, Miquela, que intenta desempallegar-se d'inexplicades càrregues familiars i de la moral catòlica imperant. La situació familiar —marcada per la misteriosa mort del seu pare i l'obligació de viure amb els tiets— i la religió —que ha absorbit totalment la seva cosina i que assetja la protagonista amb "cursillos" de convivències— es relaxaran una mica en l'ambient de La Cala, el centre turístic que està creixent a la marina del seu poble i on hi fa cap per treballar-hi en una botiga de *souvenirs*. L'escenari turístic, doncs, és alhora un espai on la protagonista pot créixer sense tantes cotilles però també un lloc on s'alcen noves amenaces: l'explotació laboral, l'assetjament sexual o la recessió cultural.

La coneguda com Gran Dama de les Lletres Catalanes, Antònia Vicens, havia viscut en carn pròpia aquell boom del turisme. La mateixa Vicens ho explicava a Lucía Petrelli a la revista *Veus baixes* (num. 3): "Quan vaig anar a fer feina a Cala d'Or fou el mateix, no hi trobava res, no hi arribava ni la premsa. Hi havia turistes, això sí... la gent ho interpreta com a històries de disbauxa, turistes i picadors, però eren històries tristes, molt dramàtiques". Vicens enumerava el cas dels alemanys que havien viscut la Segona Guerra Mundial ("era gent que venia d'aquella experiència, gent molt marcada, hi va haver molts suïcidis als hotels") i el dels treballadors de fora ("els obrers estaven molt explotats"). I afegia: "Quan vaig decidir escriure *39º a l'ombra*, vaig pensar: descriu la vida dels obrers o de les terrasses dels hotels? Allà tot pareixia alegre amb un gintònic de més... però era aparença, la realitat era una altra i era fosca".

L'explotació dels nous immigrants, tant si treballaven en la construcció com en els mateixos hotels, apareix sovint. Una de les amigues de la protagonista és cambrera de l'hotel El Galió i li explica les seves penes. Però l'explotació arriba

també als suposats càrrecs directius del Galió, que sí que són mallorquins. Un d'ells, en Quetgles, li retreu al seu cap, en Vidal, que no li planteja cara al director de tots dos, en James:

"—El senyor James és el meu *jefe* i mereix tots els meus respectes.

"-I, perquè és es teu *jefe*, si et diu: 'Fes una cucavela', la faràs; i si et diu: 'Espolsa'm les sabates', t'hi agenollaràs. Ah, jo no! Ell em paga i jo cobro; per aquesta part estam cabals. És a dir, ell em deu, perquè faig més que no em toca. Jo, que som pobre, don a un ric: mira tu com està el món. Endemés, d'homo a homo, vés a sebre tu qui pesa més: ell amb sa seva panxota o jo amb sos quatre ossos pelats. I, quan un de noltros s'acoquina i es fa esclau d'un peix gros d'aquesta casta, és injust amb ell mateix. Injust, Vidal, injust!"

La pionera Vicens

Antònia Vicens va obrir un camí que després continuarien diversos autors mallorquins. En poc temps, tres novel·les més retratarien l'escenari turístic de Mallorca amb més o menys intensitat.

El protagonista de *Cròniques d'un mig estiu*, de Maria Antònia Oliver (1946-2022), és un nen d'uns dotze anys que entra d'aprenent en un hotel fent d'ascensorista, o de *botones*, com diu l'amo de l'hotel. El xiquet no cobra (és el pare qui rep el seu sou), dorm i menja a l'hotel i té l'astúcia de quedar-se les propines, que representen bona part del sou, com explica ell mateix: "D'ençà que hi ha aquests alemanys per aquí, tots els cambrers i cambreres estan de mal humor, perquè sempre seguit se queixen de tot, des dinar, des sopar, dels llits, de si està brut i de tot; i a més no donen propines, que només en varen donar es primer dia. Jo pens que no tenen cap obligació de donar-ne, és clar que no en tenen, però vénen molt bé unes pessetes, ja ho diu madò Antonina; i també diu que els senyors dels hotels paguen poc perquè compten que els estrangers donen moltes de propines, però que quan no en donen, lo que cobren cada mes no basta ni per menjar; i també diu que els senyors dels hotels són uns pesseters i que no hi ha dret que paguin tan poc..."

Si la Miquela de *39º a l'ombra* era una jove innocent que s'enfrontava a La Cala amb un món nou, el protagonista de la *Cròniques d'un mig estiu* serà encara més càndid i anirà, a poc a poc, entenent les coses que passen a l'hotel i tota una →

→ gradació d'abusos de poder que es projecten piramidalment i que afecten des de les relacions laborals i personals fins a les sexuals.

El contrast entre els pobles d'on venen els protagonistes de *39º graus* i *Cròniques...* i els escenaris turístics on treballen es fan molt evidents en la profusió i exteriorització del desig sexual. A la novel·la d'Antònia Vicens la protagonista voldria integrar-se a les festes dels turistes, però el pes de la moral li ho impedeix: "Debades em proposava: m'he de posar bikini, he d'anar a la platja a col·lar-me, he de fer beneïtures com fan les cambres, les turistes. Totes. Els vespres m'inxumbaré, aniré al ball, faré la torta a qualcun, ballaré i riuré, encara que riure sigui una bestiesa. (...) Però estava sola. Qualque pic així mateix davallava fins davant la platja a prendre la fresca, i perquè m'agradava la platja els vespres, les ones dringant contra les roques, plenes de llengua de lluna, d'ulls de lluna, de moc de lluna (...) De lluny em complaïa amb els amants. A vegades deixaven anar el vestit i es ficaven dins l'aigua. Altres vegades n'eren un perfelló que botaven, cridaven, s'encalçaven, s'esquixaven, i el so que m'arribava semblava de picarols".

La prosa d'Antònia Vicens ja estava carregada de poesia a la seua primera novel·la.

Una altra novel·la que descriu aquest ambient desinhibit en contrast amb el catolicisme opressiu del moment és *Corbs afamegats* de Gabriel Tomàs Alemany, reeditada fa dos anys per Nova Editorial Moll: "La cala bullia de gent, als bars els cambres es bellugaven com dimonis, les terrasses eren curulles d'estrangers que bevien, que fumaven, que reien, que xerraven. Les dones ensenyant les cames i les cuixes, unes cames bronzejades, tibants, que angoixen de tant que brillen, al·lucinants. Jovencells badocant i flirtejant amb les turistes joves. D'altres ja havien aconseguit parella i caminaven acollats cap al ball, o a qualsevol indret on passar la nit i fer l'amor sense noses".

Les novel·les d'Antònia Vicens i Maria Antònia Oliver són caps de tresors dialectals del català de Mallorca. En el seu moment fins i tot van ser editades amb uns breus glossaris de "mallorquinismes", tant *39º a l'ombra* (Editorial Selecta, el 1968, i Lleonard Muntaner, el 2020) com *Cròniques...* (Club Editor). La novel·la de Tomàs Alemany tenia una llengua més estàndard, com també *Els carnissers*, de Guillem Frontera. Aquesta novel·la no retrata tant l'escenari turístic com

la transformació social que provoca el turisme: l'ascens d'una classe enriquida per l'onada d'estrangers massiva (o per la venda de terrenys vora el mar que abans no valien res i ara han multiplicat el seu valor) i la reubicació dels antics terratinents, que s'han hagut de vendre les seues possessions. Com resumeix un dels personatges, la lluita entre "l'aristocràcia de l'illa (...), uns aristòcrates de pa-amb-fonteta" i "la burgesia turística".

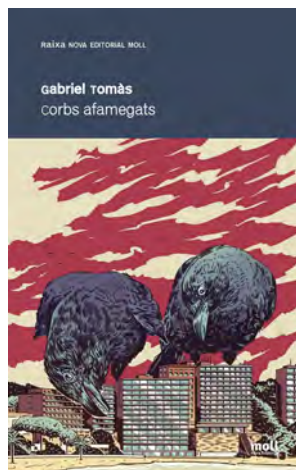
Frontera conta la història del sopar en què el Miquel, un nou ric, presenta en societat la possessió que ha comprat als seus antics caps, una finca de quatre-centes quarterades en la qual ell havia treballat de porquer des de ben jove. La novel·la narra la trobada entre Miquel i l'antic amo, el senyor Fulgenci, i, paral·lelament, la sortida per Palma que fan els fills de tots dos, joves universitaris conscients de la decadència i ascens socials que experimenten les seues famílies —i que els arrosseguen de retruc a ells mateixos.

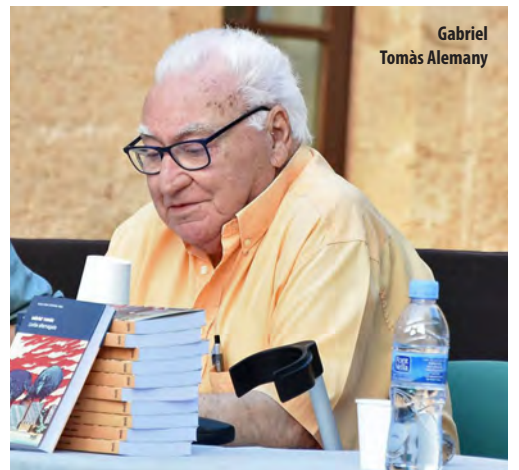
Maria Antònia Oliver

JORDI LAY / ARXIU

Gabriel Tomàs Alemany

S'hi descriu un canvi social i una nova manera de mirar la terra mallorquina. Un germà del Miquel, pagès de tota la vida, se'n fa creus que el seu germà digui que la terra és "guapa": "Ell mai no s'havia demanat si la terra és 'guapa' o no. Ara, des de fa una temporada grossa, veu que la gent parla de la bellesa de la terra i del mar, de les cales i les platges. Es demanen si Camp de Mar és més bonic que Formentor, si la terra del centre de l'illa és més alegre que la de Santanyí (...) Resulta que Mallorca és molt bella, i ara aquelles marines que no servien per res valen un ull de la cara i el vermell de l'altre. Els estrangers ho saben, això, i vénen i hi tiren els diners, donen propines i espargeixen riquesa per a tothom".

Els carnissers no se centra tant en el turisme, però també inclou descripcions d'un entorn turístic, com quan els fills se'n van a la plaça Gomila —centre de l'oferta nocturna de l'època— o al port de Palma buscant gresca: "Són a l'Estació Marítima, que presenta ara un aspecte un poc desert. No era això el que esperaven. Els hagués agradat que fossin les quatre i mitja de la matinalada, quan els bars i sales de festes han tancat i aquí s'ajunten tota espècie de noctàmbuls, prostitutes, cambriers, qualque poeta gat i solitari, homosexuals que han perdut els prejudicis, matrimonis adinerats que celebren aniversaris. Aleshores hi ha més trompes que res i l'espectacle és divertit; sempre s'hi esdevé qualque baralla encesa i sense gaires conseqüències, sempre hi ha algun sud-espanyol que crida a un suc: *Gibraltar para España, coño, Gibraltar para España, ¿te enteras, hijo de puta?*".

Aquest no és l'únic cas en què aquestes novel·les retraten l'extensió dels tòpics hispans per la Mallorca turística dels seixanta. A *39° a l'ombra*, la Miquela fa una descarnada descripció d'un espectacle nocturn a La Cala: "Mentrestant, la pista havia quedat lliure. La voltaven fileres de jovefrancesa, asseguts en terra, fent mamballetes, cantant una marxa. Al·lotes esprimatxades, amb cabelleres esllanguides o el cap pelat, amb pantalons fonats i jerseis esquifits; al·lots amb els cabells part damunt les orelles, vestits amb els mateixos gustos i colors que les al·lotes. Assussuaixí, no vaig saber de per on, va saltar enmig de la pista un jove tot betzol, vestit de cantador de flamenc, molt platejat i cenyit, sabates amb tacó i llaçada. Duia el capell a la mà i feia voltes saludant. I la jovefrancesa crida que crida. De cop, una guitarra va engegar una mica de tonada tremolosa, i el cantador va començar a ginjolar: 'Yo soy España', i potadetes per ací, enfuites cap allà, i vinga coces i esclafits amb unes castanyetes".

La vigorosa Vicens

Molts anys després, el 1993, Antònia Vicens recordaria part de les experiències que van ins-

Guillem Frontera

JORDI LAY / ARXIU

pirar *39° a l'ombra* en un llibre escrit, a capítols alterns, amb Josep Maria Llompart, *Vocabulari privat* (reeditat el 2018 per AdiA). Hi explica com "pels anys seixanta, estava molt mal vist que una dona treballàs fora de casa, i més encara (com era el nostre cas), ficar-se dins un món tan disbauxat i tan complex com era llavors l'hostaleria". En canvi, al mateix "Santanyí els joves havien començat a deixar els ormeigs de la mar i les eines del camp per llogar-se als hotels, la majoria de cambriers".

A l'Antònia i a la seva amiga Maria no els va costar trobar feina: "En aquell temps, no demanaven cap certificat d'estudis, tampoc no era gens necessari tenir cap casta de coneixements o experiència, n'hi havia prou amb una bona disposició per fer feina (...), i així, com per art d'encanteri, jo em vaig trobar de secretària de direcció d'una cadena d'hotels, i na Maria, de recepcionista".

En aquell mateix hotel va escriure el seu primer llibre de relats, també sobre el turisme, *Banc de fusta* (1968), que va enviar al concurs literari de Cantonigròs, on va guanyar. Quan va anar a Cantonigròs a recollir el premi, el president del jurat, Joan Triadú va dir el nom d'Antoni Vicens. La Gran Dama va pujar a l'escenari i "va ser el mateix Triadú que, del tot astorat, m'entimava: 'Nosaltres esperàvem un xicot, quina sorpresa, una prosa tan vigorosa com la seva...'".

Antònia Vicens no va reaccionar però encara s'ho demana: "Per què dimonis, vaig pensar, a una prosa vigorosa li han de dir prosa masculina?".

Setanta-quatre anys després, Antònia Vicens rebrà el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes. ●